

MASARYKOVA UNIVERZITA

Úvod do jazykovědy

Jazykový systém a jeho roviny

- Jazyk jako systém (hierarchická struktura)
- Langue (jazyk) x parole (promluva)

Jazykové roviny / úrovně / plány:

1. Foneticko-fonologická: fonetika, fonologie
2. Morfologická: morfologie (flexe x derivace)
3. Lexikálně-sémantická: lexikologie, sémantika
4. Syntaktická: syntax
5. Textová: textová gramatika

Základní jazykové disciplíny

Gramatika: **1) morfologie (flexivní + lexikální)**
 2) syntax (větná + nadvětná/textová)

Fonetika a fonologie (někdy řazena do oblasti gramatiky)

Lexikologie a sémantika

Jazykové jednotky (na úrovni *langue* a *parole*)

<u>Jednotka:</u>	<u>langue</u>	<u>parole</u>
Promluva (propozice)	text. typ	text, promluva
Věta (syntaxém)	větný model	věta (promluva)
Lexikální jednotka	lexém + víceslovná poj. (kolokace)	slovo (lex)
Foném	foném	hláska (fón)

Fonetika a fonologie

Fonetika: studium fyzické a fyziologické stránky zvukového materiálu jazyka (fonetika artikulační, akustická a auditivní/percepční).

Oblast *parole*, zákl. jednotka: fón (hláska) – konkrétní realizace abstraktního systémového fonému.

Fonologie: studium zvukových prvků jazyka z hlediska funkčního.

Oblast *langue*, zákl. jednotka: foném – systémová jednotka schopná rozlišovat význam jednotek vyšších.

Alofony jako systémové varianty/alternativy fonému, z hlediska fonetického odlišné hlásky.

Přehled a rozdělení českých souhlásek

Místo tvoření →				Bila- biály	Labio- den- tály	Alveoláry	Post- alveo- láry	Pala- tály	Veláry	Glo- tály	
Způsob tvoření		Sluchový dojem	Akustická stavba								
Nazální okluzivy	Centrální	Nazální explozivy	Nekontinuální	m	(m)	n		ɲ	(ŋ)		
Orální okluzivy		Orální explozivy		p b		t d		c ʃ	k g	(ʔ)	
Semiokluzivy		Afrikáty				tʃ dʒ					
Konstriktivy		Frikativy	Kontinuální	Drsné		f v	s z	ʃ ʒ		x (χ)	ɦ
Vibranty		Vibranty					(r°) r				
Aproximanty		Aproximanty		Matné			r				
					Laterální	(u)				j	
						l					
Hlasnost (fonace)	Znělost (sonorita)			- +	- +	- +	- +	- +	- +	- +	
Artikulační orgán				labiální (rty)		lingvální (jazyk)				glotální (hlasivky)	
Akustická stavba				gravisové		akutové			gravisové		
				nekompaktní				kompaktní			

Přehled a rozdělení španělských fonémů

	Bilabial		Labiodental		Dental		Interdental		Alveolar		Palatal		Velar	
	sor.	son.	sor.	son.	sor.	son.	sor.	son.	sor.	son.	sor.	son.	sor.	son.
Oclusiva	p	b			t	d							k	g
Fricativa			f				θ		s			ʝ	x	
Africada											tʃ			
Nasal		m								n		ɲ		
Lateral										l		ʎ		
Vibrante simple										r				
Vibrante múltiple										rr̄				

		Anterior	Central	Posterior
Vocales	Alta	i		u
	Media		e	o
	Baja		a	

Fonetika a fonologie

Suprasegmentální (prozodické) prvky: přízvuk a větná melodie (intonace).

**Typy slovního přízvuku: a) dynamický (důrazový)
b) melodický (tónový)**

Intonace: melodické schéma věty (důležitá zvláště finální fáze, tzv. melodém: kadence, antikadence – např. pro rozlišení vět oznamovacích a tázacích)

Další zkoumané jevy: kombinatorika fonémů, asimilace hlásek, neutralizace protikladu.

Morfologie

Přirozené x gramatické kategorie (např. rod, číslo podst. a přídavných jmen), sémantické kategorie (děj, člověk, instrument, místo, atd.)

**Morfologie: flexivní (deklinace a konjugace)
slovotvorná (derivace, kompozice,
parasyntéza atd.)**

Morfém: minimální významová nebo gramatická jednotka jazyka. Morfém vs. morf (realizace morfému, na úrovni *parole*); alomorfy (varianty morfému).

Morfémy flexivní (koncovky), lexikální (kořen nebo základ slova) a derivační (prefixy, sufixy); volné vs. vázané.

Flexivní morfologie

Gramatické kategorie (flexe):

Podstatná jména – číslo (sg. a pl.) , rod (m., f., n., životná vs. neživotná, tzv. epicena), pády (různý počet), determinace (člen určitý a neurčitý).

Podobná flexe i u adjektiv, zájmen a číslovek.

Adjektiva a adverbia – také stupňování (gradace): pozitiv, komparativ, superlativ.

Slovesa – osoba (1.-3.), číslo (sg. a pl., příp. duál), čas (reálný vs. relativní; různé systémy), způsob (indikativ, kondicionál, imperativ, konjunktiv = subjunktiv), rod (činný a trpný), vid (dokonavý a nedokonavý). Infinitiv (+ participium a gerundium) vs. finitní (určité tvary) = konjugace.

Derivační/lexikální morfologie

Oblast tvoření slov pomocí morfologických postupů a prostředků.

1) Derivace (prefixace a sufixace)

2) Kompozice (skládání slov)

(+ syntagmatická kompozice, tj. tvoření víceslovných pojmenování)

1) Parasyntéza (cirkumfixace)

(+ někdy i akronymie a tvoření zkratk)

Lexikologie a sémantika

Lexikon = slovní zásoba, slovník

**Základní jednotka lexikálně-sémantické úrovně:
lexém/sémém (*langue*) x slovo (*parole*)**

Lexikální jednotky jednoslovné a víceslovné

Forma x obsah slova (*signifiant* x *signifié*)

**Významový obsah – komponentová (sémická)
analýza v rámci strukturální sémantiky**

**Paradigmatické vztahy (homonymie, synonymie,
antonymie, hyperonymie, hyponymie + polysémie)**

Syntax

Oblast pravidel a schémat kombinací slov ke tvorbě vět či nižších syntaktických jednotek.

Věta (jednotka *langue*) x promluva, výpověď' (jednotka *parole*)

Větný model s interní strukturou

Typy vět podle struktury: bezpodmětné (jednočlenné), dvojčlenné (S + P), nominální, adverbiální atd.

Typy vět podle modality: oznamovací, tázací (zjišťovací a doplňovací), rozkazovací, přací, zvolací + kladné a záporné.

Syntax

Větné členy:

1) Základní (podmět a přísudek)

Přísudek jmenný se sponou (terminologické i koncepční rozdíly: např. ve šp. jmenná část = *atributo*, v češtině *atribut* = přívlastek; sponová slovesa – v různých jazycích odlišná).

2) Rozvíjející (předmět přímý a nepřímý, přívlastek shodný a neshodný, přístavek, přísl. určení, doplněk)

Syntagma (v češtině spojení dvou větných členů, např. podmět-přísudek x ve šp. v podstatě větný člen).

Syntaktické vztahy: predikace, subordinace a koordinace (mezi větami i komponenty větných členů). U flexivních jazyků vyjádření např. pomocí shody (morf. prostředky)

Kombinatorika vět (souvětí)

Souvětí souřadné (parataxe, koordinace)

Souvětí podřadné (hypotaxe, subordinace)

Typy souřadných souvětí:

- 1) kopulativní (slučovací)
- 2) gradační (stupňovací)
- 3) adverzativní (odporovací)
- 4) disjunktivní (vylučovací)
- 5) konsekutivní (důsledkové)
- 6) Explikativní (vysvětlovací)

Typy vedlejších vět:

- 1) obsahové (podmětné, předmětné)
- 2) vztažné
- 3) příslovečné (např. místní, časové, způsobové, podmínkové, účelové atd.)

Vývoj syntaxe

Předstrukturální lingvistika:

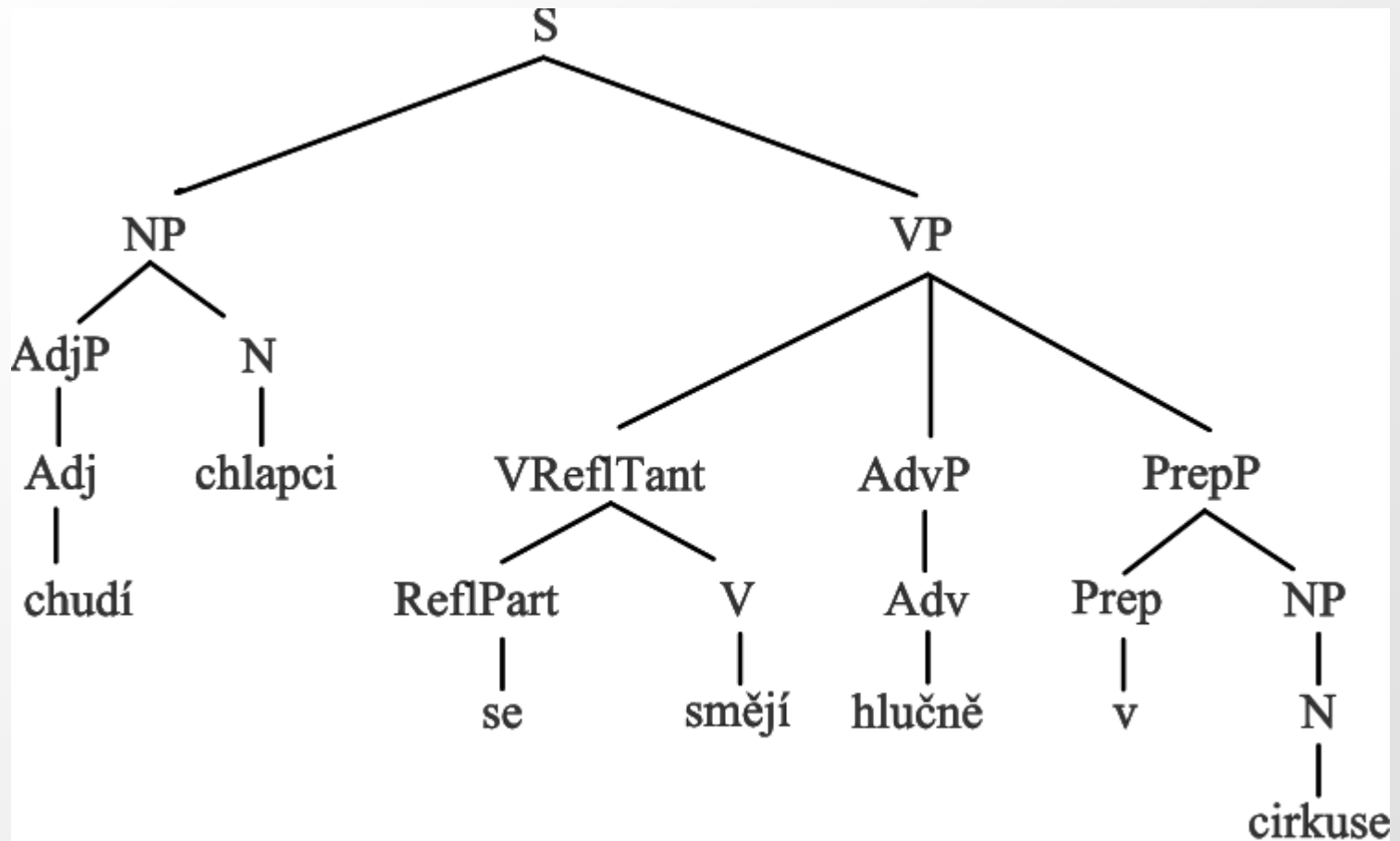
- 1) Tradiční gramatika, klasifikace slovních druhů podle různorodých kritérií (morf., syntakt. + mimojazyk.). Apollonios Dyscolos (2. stol. n. l. – 1. pojednání o syntaxi).**
- 2) Středověk – spekulativní, univerzální gramatiky (zájem o syntax, logická stavba věty).**
- 3) 17. a 18. stol. – Gramatika z Port Royal (1660), racionalistické gramatiky.**

Vývoj syntaxe

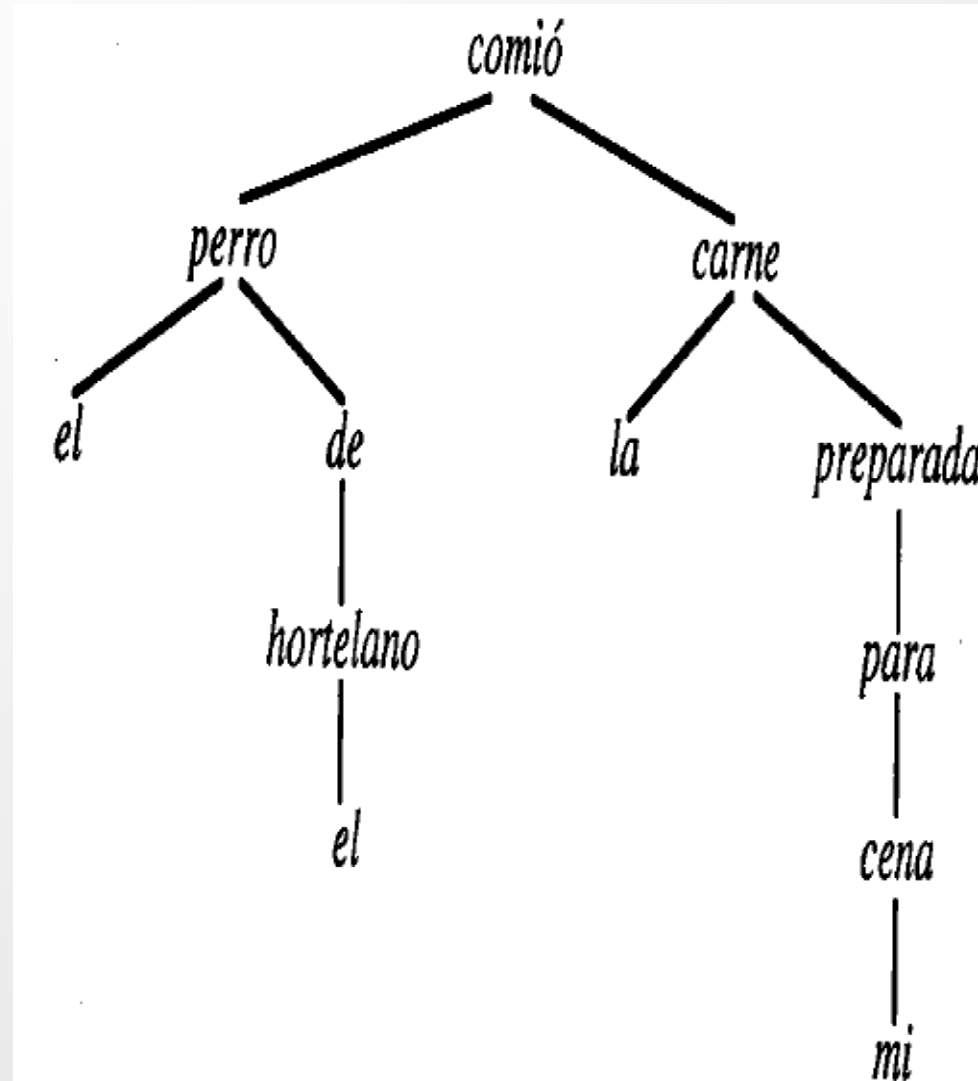
Strukturalismus:

- 1) **F. de Saussure, synchronní přístup, funkční syntax, vztahy syntagmatické a paradigmatické.**
- 2) **Pražský lingvistický kroužek – aktuální členění větné.**
- 3) **Závislostní (valenční) syntax (L. Tesnière) – jádrem věty je sloveso + jeho argumenty/aktanty (např. podmět, předmět).**
- 4) **Americký strukturalismus – větná analýza na bezprostřední složky (L. Bloomfield, Z. Harris, Ch. Fries, Ch. Hocket), generativní gramatika (N. Chomsky).**

Analýza na bezprostřední složky

Valenční syntax (příklad)

Hypersyntax

Nadvětná syntax (struktura a vnitřní provázání textu složeného z promluv/výpovědí).

Textová gramatika, analýza diskurzu, pragmatika, teorie mluvních aktů (viz prezentace č. 6)